

**WPŁYW KOMITETU KONSULTACYJNEGO PREZYDENTÓW POLSKI I UKRAINY NA  
KSZTAŁTOWANIE KIERUNKÓW POLITYKI ZAGRANICZNEJ PAŃSTW**

**Kliuchyk Yulia**

*doktorantka, Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki, Łuck, Ukraina*  
[kyumchuk@ukr.net](mailto:kyumchuk@ukr.net)

**THE IMPACT OF THE CONSULTATIVE COMMITTEE OF THE PRESIDENTS OF THE POLISH  
REPUBLIC AND UKRAINE ON THE FORMATION OF THE FOREIGN POLICY**

**Kliuchyk Yulia**

*Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine*

**ВПЛИВ КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ ПРЕЗИДЕНТІВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА  
УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВ**

**Ключук Юля**

*аспірант Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк,  
Україна*

**Streszczenie.** W artykule przeanalizowano działalność Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Polski i Ukrainy od momentu jego powołania do chwili obecnej (1993-2017). Komitet jest organem doradczym Prezydentów dwóch państw, działalność którego jest powiązana z opracowaniem rekomendacji praktycznych dla kolejnych spotkań prezydenckich. Na różnych etapach swego istnienia Komitet Konsultacyjny działał ze zmienną dynamiką, co bezpośrednio było związane z orientacją w polityce zagranicznej Prezydentów Polski i Ukrainy.

**Słowa kluczowe:** Rzeczpospolita Polska, Ukraina, Komitet Konsultacyjny Prezydentów, polityka zagraniczna, relacje międzypaństwowe.

**Abstract.** The article analyzes the activities of the Consultative Committee of the Presidents of the Polish Republic and Ukraine, from the moment of its creation to the present days (1993 – 2017). The Committee acts as an advisory body of the Presidents of the two countries, whose activities are related to the development of practical recommendations for further inter-presidential meetings. The Consultative Committee acted with variable dynamics, which was directly related to the foreign policy orientations of the Presidents of Poland and Ukraine.

**Keywords:** Republic of Poland, Ukraine, Consultative Committee of Presidents, foreign policy, interstate relations.

**Анотація.** У статті проаналізовано діяльність Консультативного Комітету Президентів Республіки Польща та України, з моменту його створення до сьогодення (1993–2017 рр.). Комітет виступає як дорадчий орган Президентів двох країн, діяльність якого пов'язана із розробкою практичних рекомендацій подальших міжпрезидентських зустрічей. На різних етапах свого існування Консультативний Комітет діяв зі змінною динамікою, що безпосередньо пов'язано із зовнішньополітичними орієнтирами Президентів Польщі та України.

**Ключові слова:** Республіка Польща, Україна, Консультативний Комітет Президентів, зовнішня політика, міждержавні відносини.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Польсько-українські відносини мають розгалужену мережу міждержавних взаємин, що формувалися під впливом різних факторів. Одним із найважливіших, на наше переконання, є роль Президентів на виокремлення цілісної концепції міждержавних взаємин. У цьому контексті варто згадати про Консультативний Комітет Президентів Республіки Польща та України, що є дорадчим органом Президентів та здійснює підготовку міжпрезидентських зустрічей. Недооцінювати роль та значення Комітету у формуванні зовнішньополітичного курсу держав було б помилковим, так як теоретичні рекомендації Уповноважених осіб ставали реалізованими на практиці.

**Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.** Окремого, комплексного дослідження, присвяченого діяльності Консультативного Комітету Президентів (далі ККП) Республіки Польща та України не існує. Мета, структура на функції Консультативного Комітету

Президентів Республіки Польща та України повністю висвітленні у Протоколі [10] та Статуті [11] ККП, прийняті у 1993 р. Крім того, засоби масової інформації та різні Інтернет видання висвітлюють засідання Комітету, однак констатують лише певні факти, але не аналізують та не підсумовують історичного значення.

Політичний аспект польсько-українських відносин та їхнє інституційне забезпечення широко висвітлюється провідними дослідниками сучасності. Важливими для нашого дослідження стали матеріали дисертаційних розвідок, провідних фахівців польсько-української проблематики. Це, зокрема, Бабак О. [1], Гевко В. [3], Горун Д. [5], Стоєцький С. [13]. Частково, інформація про ККП Республіки Польща та України зустрічається в наукових статтях таких дослідників як: Горбулін В. [4], Гуцуляк І. [6], Ільчук І. [8], Стрільчук Л. [14], Трофимович В. [16], Чекаленко Л. [17, 19], Янків М. [22], Chojnowska A. [23]. Ці праці є дотичними до проблеми нашої публікації, а тому жодна із них не може претендувати на повне висвітлення теми. А тому, дана публікація є першою комплексною спробою дослідити ККП Республіки Польща та України і в цьому полягає наукова новизна дослідження.

**Метою** дослідження є аналіз впливу Консультаційного Комітету Президентів Республіки Польща та України на формування зовнішньополітичного курсу держав. Відповідно до мети у статті ставляться наступні наукові **завдання**: простежити створення та особливості функціонування Консультаційного Комітету, охарактеризувати основні аспекти діяльності Комітету Президентів, дослідити значення дорадчого органу на реалізацію міждержавних взаємин

**Виклад основного матеріалу.** Особливістю реалізації польсько-українського політичного співробітництва стало функціонування Консультаційного Комітету Президентів. Президент Республіки Польща Л. Валенса та Президент України Л. Кравчук, виходячи з необхідності надання взаємним відносинам нового політичного рівня, ініціюють створення дорадчого органу, який сприятиме поглибленню розвитку добросусідських і дружніх відносин між Республікою Польща та Україною. Першими Уповноваженими особами призначили: керівника служби Президента України з міжнародних питань – А. Бутейко та керівника бюро національної безпеки при Канцелярії Президента Польщі – Є. Мілевські [10]. Комітет "став першим серйозним кроком до інституціоналізації консультацій на найвищому рівні та створення механізмів реалізації майбутнього стратегічного партнерства", – відзначив І. Гуцуляк [6, с. 38].

Створення ККП регламентував Протокол, який підписали Уповноваженні особи у Києві, 12 січня 1993 р., у двох примірниках з однаковою юридичною силою, кожний українською і польською мовами. Протокол складався із 4 статей та укладався на невизначений час. Він міг бути денонсований кожною Стороною шляхом нотифікації і, в такому випадку, втрачав чинність через шість місяців [10]. Комітет діє на основі Статуту, що регулює усі аспекти його діяльності. ККП складається з двох рівноправних частин: як із Польщі, так із України – по 1 Уповноваженій особі і 5 членів, які підзвітні лиш своїм Президентам [12].

Офіційно ККП, як своєрідний механізм гарячої лінії між Президентами, почав діяти за спільною згодою керівників у квітні 1993 р. На початковому етапі, передбачалося охопити питання безпеки не тільки двох країн, та європейської, а й світової безпеки [18, с. 27]. До завдань ККП належить підготовка аналізу і пропозицій щодо питань, які виникають у відносинах між Республікою Польща та Україною, а також проблем регіону ЦСЄ та міжнародної політики. За Статутом, пленарні сесії мають проводитися не менше ніж 2 рази на рік, по черзі, на територіях Республіки Польща та України. Комітет інформує Президентів про підсумки роботи Комітету. Робочими мовами Комітету є польська та українська мови [12].

Особливу увагу варто приділити першому візиту в Україну Президента Л. Валенси (24 – 25 травня 1993 р.), адже головним результатом цього візиту стало офіційне проголошення створення Консультаційного комітету Президентів Польщі та України. ККП виступає дорадчим органом очільників держав, як особлива форма польсько-української співробітництва та взаєморозуміння. Перше засідання комітету відбулося в Києві 24 – 27 травня 1993 р. Провідні фахівці, мали вивчити, проаналізувати й дати відповіді-поради з питань поглиблення економічної співпраці двох держав, яка включала б розвиток банківського співробітництва, поліпшення прикордонних переходів, розширення повітряних сполучень, узгодження позицій, на ринках третіх країн, у нафтовій промисловості, а також у питаннях соціального забезпечення тощо [18, с. 27].

З цього приводу "Gazeta Wyborcza" ("Газета Виборча") підсумувала, що створення Консультаційного Комітету Президентів України та Республіки Польща було одним із найважливіших результатів візиту Президента Л. Валенси в Україну. Подорож до Києва польської делегації не відзначилась більше нічим примітним через "політичний тиск" і економічні труднощі в Україні, тому єдині надії покладаються на створені дорадчі органи [1, с. 48].

Серед гуманітарних проблем особливу увагу було звернуто на необхідність подолання історичних стереотипів, що в інформаційному плані мало місце переважно в польській навчальній і науковій літературі. На другому засіданні (листопад 1993 р., м. Варшава) було розглянуто доповідь комісії експертів з питань національних меншин, а також щодо реалізації попередніх домовленостей [18, с. 27]. Важливе місце в роботі Комітету було відведене обговоренню проблем, пов'язаних з польсько-українським економічним співробітництвом, зокрема щодо вирішення завдань зі створенням ефективної системи обміну відповідною інформацією, покращення системи взаєморозрахунків між Польщею та Україною, а також реалізації конкретних господарських проектів [22, с. 66–67].

У галузі безпеки виокремлювалися питання про створення системи європейської безпеки, яка задовольняла б усі зацікавлені держави. Особливу увагу привернула концепція, озвучена Президентом України, про створення зони стабільності та безпеки у ЦСЄ, що в окремих пунктах збігалася з планом відомих європейських лідерів Ж. Делора та Є. Балладюра, у свій час ініційованого ЄС. Комітет виробляв критерії ставлення України до розширення НАТО на Схід, що полягало у прийнятті Польщі до Альянсу. Україна, як безпосередній сусід Польщі, могла б заблокувати хоча б і на певний час членство Варшави у НАТО, але не зробила цього, толерантно поставившись до прагнень поляків та інших сусідів [18, с. 27].

Першим вагомим результатом діяльності Комітету стало підписання меморандуму про співпрацю між міністерствами оборони обох держав. Робота Комітету сприяла конструктивному обговоренню питань, пов'язаних із започаткуванням діяльності польсько-українського Форуму, поглиблення військового співробітництва між обома державами, зокрема шляхом проведення спільних військових навчань, а також створення спільних польсько-українських військових формувань, що мали брати участь у миротворчих операціях під егідою ОБСЄ та ООН [8, с. 174].

Однак, попри великі плани, на початковому етапі діяльності ККП діяв не досить активно. За перші три роки вдалося провести лише три пленарні засідання. На початку свого існування ККП, в його рамках діяла Комісія експертів з питань національних меншин та Комісія експертів з питань політики безпеки. На середину 90-х рр. ХХ ст. не відбулося жодного засідання Комітету, хоч експертні групи при ККП продовжували свою роботу [23, с. 135]. Певний час комітет не міг працювати на повну потужність через невизначеність внутрішньополітичної ситуації в обох країнах (вибори в Сейм і Сенат Польщі, відставка прем'єр-міністра Л. Кучми, зростання соціально-економічної напруженості в Україні) [1, с. 48].

Свідченням відновлення польсько-української співпраці стала реактивація Консультаційного Комітету при Президентах Республіки Польща та України, що припинив свою діяльність в літку 1994 р. [16, с. 124]. Мету й завдання стратегічного партнерства Польщі та України було актуалізовано учасниками засідання Консультаційного комітету 27 – 29 вересня 1995 р. у Варшаві. Сторони визначали тематику і напрями консультацій, а також визнали за доцільне надання їм сталого динамічного характеру. Польські та українські фахівці погодили стратегічні ділянки економічної співпраці, які охоплювали машинобудування, паливно-енергетичний комплекс та науково-технологічні проекти [1, с. 49 – 50].

Багато уваги приділено питанням польсько-українського військового співробітництва, взаємодії у контексті розвитку нової європейської безпеки ККП Польщі та України, на засіданні у Варшаві 29 вересня 1995 р., виробив рекомендації щодо утворення польсько-українського військового з'єднання, в рамках програми Партнерство заради миру, та навчання українських офіцерів у Польщі, польських – в Україні [5, с. 51].

Перша зустріч А. Квасневського та Л. Кучми відбулася у Парижі під час подій, пов'язаних із похоронами экс-президента Ф. Міттерана. Президенти провели розмову, де було вирішено розбудувати ККП. А.Квасневський запросив Л. Кучму відвідати Польщу з офіційним візитом.

Окрім того, А. Квасневський відвідав редакцію паризького часопису "Kultura", де заявив, що України є у списку його пріоритетів [5, с. 54].

Після спільної заяви Президентів А. Квасневського та Л. Кучми про активізацію роботи Консультаційного комітету Президентів у січні 1996 р. було ухвалено рішення про те, що засідання ККП відбуватимуться чотири рази на рік. І, хоча лише в 2001 р. вдалося витримати графік засідань повністю, проте, практика особистих зустрічей А. Квасневського та Л. Кучми була значно вищою. Консультаційний комітет Президентів у період з 1 січня 1996 р. до 1 травня 2004 р. засідав 13 разів [13, с. 78].

Напередодні офіційного візиту Президента України в Польщу, про що було домовлено під час паризької зустрічі Президентів 17 – 18 червня 1996 р. у Варшаві зібрався ККП. Так, учасники засідання наголошували на необхідності забезпечення сприятливого ставлення європейських та євроатлантичних структур до ідеї польсько-українського співробітництва. Зокрема, за наслідками цього засідання було визначено, що польсько-українське стратегічне партнерство буде виражатися у взаємній підтримці прагнень до інтеграції з європейськими структурами, особливо ЄС [9, с. 260].

Як наслідок, під час зустрічі Президентів у Варшаві 25 – 26 червня 1996 р. А. Квасневський та Л. Кучма підписують Спільну Декларацію Президента України та Польщі, де підтверджувалося перспективність двосторонніх відносин, різні аспекти співробітництва з ОБСЄ, Рада Європи та Центральноєвропейська ініціатива, НАТО [11, с. 79 – 81].

19 – 20 травня 1997 р., напередодні візиту А. Квасневського, пройшла пленарна сесія ККП Польщі та України. Окрім підготовки візиту, багато уваги приділено було новим аспектам розбудови системи європейської безпеки, у зв'язку з підготовкою саміту НАТО у Мадриді в червні 1997 р. Члени Комітету підтвердили актуальність і важливість польсько-українського діалогу і після Мадридського саміту. Розглядалися також варіанти тристоронньої співпраці: Україна – Польща – США, Україна – Польща – Німеччина, Україна – Польща – Литва, Україна – Польща – Білорусь. Окремо пропонувалося залучити Україну в якості наглядача до співпраці у "Веймарському трикутнику" (Польща – Франція – Німеччина) [4, с. 2]. У заключному засіданні ККП приймали участь Президент Польщі А. Квасневський та Президент України Л. Кучма. Головною метою офіційного візиту було підписання 21 травня 1997 р. Спільної заяви Президентів Польщі та України "До порозуміння та єднання" [5, с. 60].

Проблема втілення в життя задекларованих принципів стратегічного партнерства, в тому числі шляхом посилення співпраці в напрямку європейської інтеграції, неодноразово була темою обговорення на засіданнях ККП України і Польщі. За ініціативи ККП України та Польщі у другій половині 1998 р. відомства закордонних справ обох країн розпочали участь у роботі Польсько-української постійної конференції з питань європейської інтеграції. Польська сторона ділилася власним досвідом європейської інтеграції, проектуючи на польсько-українську співпрацю досвід набутий від взаємодії з країнами Європейського Союзу. Дана конференція посіла важливе місце в системі інституційних механізмів міждержавного співробітництва на рівні вищих органів державної влади [14, с. 49].

Після приходу до влади В. Ющенко, відновилася й діяльність ККП, з квітня 2005 р. аналізуючи десятиліття середини 1990-х рр. XX ст. – 2005 р., слід зауважити, що в цей період від особистих прямих контактів лідерів Республіки Польща та України значно розширилося та активізувалося міждержавне співробітництво у всіх сферах суспільного життя [14, с. 49].

Під час Року Польщі в Україні (2004 р.) українські громадяни дізналися про ті традиції, "які роблять поляків поляками". В. Ющенко також поінформував журналістів про основні питання, які було піднято під час його переговорів із польським колегою та зустрічі делегацій двох країн. Зокрема, Президент України привітав ініціативу польської сторони щодо відновлення роботи ККП України та Польщі, відзначив важливість проведення польсько-українського бізнес-форуму в Гданську, а також участь польських підприємців у наступному бізнес-форумі, так званому міні-Давосі, в Україні.

Чергове засідання ККП Республіки Польща та України відбулося 9 – 10 червня 2008 р. у Вінниці. Згідно з указом № 511 Президента України В.Ющенко від 3 червня 2008 р. "Про підготовку засідання Консультаційного Комітету Президентів України та Республіки Польща". Уповноважені особи зобов'язувалися підготувати інформаційно-аналітичні матеріали про стан, перспективи розвитку та проблемні питання співробітництва між Україною та Польщею, в тому числі щодо реалізації двосторонніх взаємин [20].

Головною темою засідань ККП починаючи з 2008 р. було обговорення польсько-української підготовки до ЄВРО-2012, яку дві країни здійснювали спільно. Крім того, важливі питання співпраці у політичній, енергетичній, європейській та євроатлантичній сферах, різні аспекти транскордонного співробітництва, стану збереження ключової ролі НАТО в системі європейської безпеки. Акцентували особливу увагу на важливості реалізації брюссельських домовленостей з питань постачання нафти до європейських споживачів та підвищення енергетичної безпеки країн Європи. А реалізація проекту Євразійського нафтотранспортного коридору шляхом інтеграції нафтотранспортних систем України та Польщі для постачання каспійської нафти нафтопроводом Одеса – Броди – Плоцьк на ринки європейських країн набуває нового бачення [2].

Значне зменшення кількості зустрічей та продуктивності діяльності ККП Польщі та України спостерігається у період каденції В. Януковича (у той час Президентом Республіки Польща був Б. Коморовський 2010 – 2015 рр). На порядку денному поставали питання узгодження проекту Дорожньої карти розвитку стратегічного партнерства між державами на 2013 – 2015 рр. Окрема увага приділялася тематиці польсько-української взаємодії у сфері євроінтеграції України в контексті підготовки саміту Україна – Європейський Союз та укладення угоди про асоціацію з ЄС [15].

Після "Революції Гідності" до сьогоднішнього дня, було проведено три засідання ККП Республіки Польща та України, що у загальній кількості (з 1993 р. по 2017 р.) становить 26 засідань. Відповідно до суспільно-політичних реалій, на порядку денному піднімалися наступні питання:

- ратифікація Парламентом Польщі Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Під час засідання ККП у 2014 р було обговорено питання посилення міжінституційних механізмів, питання військово-технічного співробітництва та спільним заходам задля зміцнення безпеки в регіоні, робота над підготовкою двосторонніх правових механізмів для поживлення прикордонного руху [19];

- виокремлення алгоритму взаємодії двох країн у контексті регіональної співпраці, зближення України з ЄС. Окрему увагу приділено питанням продовження процесу примирення та підтримання конструктивного діалогу з питань спільної історії двох народів [7].

- питання безпеки, польсько-української економічної співпраці, стан реалізації Мінських угод, з метою нормалізації ситуації на Сході України. Польська сторона порушила тему провокацій, спрямованих проти польських меморіалів і консульства в Луцьку, та розслідування цих інцидентів [20].

Таким чином, Консультаційний Комітет Президентів Республіки Польща та України є важливим елементом інституційної складової польсько-українських взаємин. Існування такого дорадчого органу свідчить про важливість та пріоритетність розвитку відносин між Польщею та Україною, адже не з усіма стратегічними партнерами нашої держави існує подібний Комітет. Саме тому він і є унікальним, не зважаючи на зміну очільників держав та акцентів у векторах зовнішньої політики, набуття Республікою Польща членства у ЄС та НАТО, не втратив свою актуальність.

### Список літератури:

1. Бабак О. І. Політика Польщі щодо України (кінець 1980-х - початок 1990-і роки) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Бабак Оксана Іванівна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. - К., 2002. – 198 с.
2. Відбулося ХХ засідання Консультаційного комітету Президентів України та Республіки Польща // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu.prostir.ua/view /237849.html>. - Назва з екрану
3. Гевко В. Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991 – 2004): дис. ...канд. іст. наук / ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 209 с.
4. Горбулін В "Сценарії зближення України та Польщі до Європейського Союзу мають багато спільних складових ..." // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 травня. – С. 2.
5. Горун, Дмитро Олександрович. Українсько-польські відносини (1991-1997 рр.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Горун Дмитро Олександрович ; Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 1999. - 182 л

6. Гуцуляк І. Курс на подвійне лідерство, або еволюція політичного виміру польсько-українського стратегічного партнерства / І. Гуцуляк // Політика і час. – 2007. – №7. – С. 37–40.
7. Засідання Консультативного Комітету Президентів України та Польщі: узгоджено графік контактів на найвищому рівні // Президент України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zasidannya-konsultacijnogo-komitetu-prezidentiv-ukrayini-ta-36824>. – Назва з екрану.
8. Ільчук І. Особливості формування договірно-правової бази двостороннього співробітництва між Україною та Польщею / І. Ільчук // Україна – Європа – Світ. – С. 168 – 176.
9. Прокопчук К. Ретроспективний аналіз інституційного забезпечення стратегічного партнерства України та Республіки Польща кінця ХХ ст. / К. Прокопчук // Юридичний вісник, 2014/4. – С 258 – 263.
10. Протокол про створення Консультативного Комітету Президентів України та Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616\\_228](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_228). – Назва з екрану.
11. Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща // Політика і час. – 1996. – № 7. – С. 79 – 81.
12. Статут Консультативного Комітету Президентів України і Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616\\_228](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_228). – Назва з екрану.
13. Стоєцький С. В. Україна у зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір: дис. ... канд. політ. наук.: 23.00.02 / С. В. Стоєцький / НАН України. Інститут європейських досліджень. – К., 2007. – 211 с.
14. Стрільчук Л. В. Інституційне забезпечення сучасних українсько-польських двосторонніх відносин / Л. В. Стрільчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Історія. – 2014. – Т. 227, Вип. 215. – С. 47 – 53.
15. Сьогодні буде засідати Консультативний комітет Президентів України та Польщі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novostiu.net/main/30382-sogodn-bude-zasdati-konsultacyniy-komteti-prezidentiv-ukrayini-ta-polsch.html>. – Назва з екрану.
16. Трофимович В. Політичні відносини України та Республіки Польща 1991 – 2010 рр. / В. Трофимович. – Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія : Політичні науки. – 2010. – Вип. 4. – С. 121 – 133.
17. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів) / Л. Д. Чекаленко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/fc8e7971-86e1-4de2-b69f-23eef4d5c41.pdf>. – Назва з екрану
18. Чекаленко Л. Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства. – С. 26 – 31.
19. У Варшаві пройшло засідання Консультативного Комітету Президентів України та Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsmonitor.com.ua/oficial/1116-u-varshav-proyshlo-zasidannya-konsulta-cynogo-komteti-prezidentiv-ukrayini-ta-respublki-polscha.html>. – Назва з екрану.
20. Указ Президента "Про підготовку засідання Консультативного Комітету Президентів України та Республіки Польща". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. [http://www.uazakon.com/documents/dateb8/pg\\_gwnxwm.htm](http://www.uazakon.com/documents/dateb8/pg_gwnxwm.htm). – Назва з екрану
21. У Києві триває ХХVI засідання Консультативного комітету Президентів України та Польщі // Польсько-український портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.polukr.net/uk/blog/2017/04/u-kiyevi-trivaye-xxvi-zasidannya-konsultacijnogo-komitetu-prezidentiv-ukrayini-ta-polshhi>. – Назва з екрану.
22. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат / М. Янків. – Львів: Світ, 2011. – 398 с.
23. Chojnowska A. Stosunki z Ukrainą / A. Chojnowska // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej, 1996. – Warszawa\_ 1997. – S.134 – 135.

## THE IMPACT OF THE CONSULTATIVE COMMITTEE OF THE PRESIDENTS OF THE POLISH REPUBLIC AND UKRAINE ON THE FORMATION OF THE FOREIGN POLICY

Kliuchyk Yulia

**Formulation of scientific problem and its significance.** Polish-Ukrainian relations have an extensive network of interstate relations, which were formed under the influence of various factors. One of the most important, in our opinion, is the role of the Presidents in isolating the integral concept of interstate relations. In this context, it is worth mentioning the Consultative Committee of the Presidents of the Republic of Poland and Ukraine, which is an advisory body of the Presidents and prepares inter-presidential meetings. To underestimate the role and significance of the Committee in shaping the foreign policy course of the states would be erroneous, as the theoretical recommendations of the Commissioners became practiced.

**Analysis of recent research on this problem.** There is no separate, comprehensive study devoted to the activities of the Consultative Committee of Presidents (further KIC) of the Republic of Poland and Ukraine. The purpose of the structure on the functions of the Advisory Committee of the Presidents of the Republic of Poland and Ukraine is fully covered in the Protocol [10] and the Statute [11] of the PCC, adopted in 1993. In addition, the media and various Internet publications cover the Committee's meetings, but state only certain facts, but do not analyze and summarize historical significance.

The political aspect of Polish-Ukrainian relations and their institutional provision are widely covered by leading researchers of our time. Materials of dissertation research, leading specialists of the Polish-Ukrainian issues became important for our research. This, in particular, Babak O. [1], Guetzko V. [3], Gorun D. [5], Stoevsky S. [13]. In part, information about the MKP of the Republic of Poland and Ukraine is found in the scientific articles of such researchers as: Gorbulin V. [4], Gutsulyak I. [6], Il'chuk I. [8], Strilchuk L. [14], Trofimovich V. [16], Chekalenko L. [17, 19], Yankov M. [22], Chojnowska A. [23]. These works are tangent to the problem of our publication, and therefore none of them can claim full coverage of the topic. Therefore, this publication is the first comprehensive attempt to explore the MKP of the Republic of Poland and Ukraine, and this is the scientific novelty of the study.

The purpose of the study is to analyze the influence of the Consultative Committee of the Presidents of the Republic of Poland and Ukraine on the formation of the foreign policy course of the states. According to the goal, the following scientific tasks are set out in the article: to trace the creation and peculiarities of the functioning of the Advisory Committee, to characterize the main aspects of the activities of the Committee of Presidents, to examine the role of the advisory body in the implementation of intergovernmental relations

Presenting main material. A feature of the implementation of Polish-Ukrainian political cooperation was the functioning of the Consultative Committee of Presidents. President of the Republic of Poland L. Walesa and President of Ukraine L. Kravchuk, on the basis of the necessity of giving a new political level to mutual relations, initiate the creation of an advisory body which will promote deepening of good-neighborly and friendly relations between the Republic of Poland and Ukraine. The first Authorized Persons were appointed by: the head of the service of the President of Ukraine on international affairs - A. Buteyko and the head of the National Security Bureau under the Office of the President of Poland - E. Milevski [10]. The Committee "became the first serious step to institutionalize consultations at the highest level and create mechanisms for implementing the future strategic partnership," - noted I. Gutsulyak [6, p. 38].

The creation of the CCP was regulated by the Protocol signed by the Office of the Representative in Kyiv, January 12, 1993, in duplicate with the same legal force, each in the Ukrainian and Polish languages. The protocol consisted of 4 articles and concluded for an indefinite time. It could be denounced by each Party by notification and, in this case, expired in six months [10]. The Committee acts on the basis of the Statute, which regulates all aspects of its activities. The PCC consists of two equal parts: both from Poland and from Ukraine - 1 Authorized Representative and 5 members who are accountable only to their Presidents [12].

Officially, the CCP, as a kind of mechanism for the hotline between the Presidents, began to act with the general agreement of the leaders in April 1993. At an initial stage, it was intended to cover the security of not only the two countries, but the European, but also world security [18, 27]. The tasks of the CCP include preparation of analysis and proposals on issues that arise in the relations between the Republic of Poland and Ukraine, as well as the problems of the CEE region

and international politics. According to the Statute, plenary sessions should be held at least 2 times a year, alternately, in the territories of the Republic of Poland and Ukraine. The Committee informs the Presidents on the results of the work of the Committee. The working languages of the Committee are Polish and Ukrainian [12].

Particular attention should be paid to the first visit to Ukraine by President L. Valenci (May 24-25, 1993), as the main result of this visit was the official proclamation of the creation of the Advisory Committee of the Presidents of Poland and Ukraine. The AKC acts as an advisory body to the head of state as a special form of Polish-Ukrainian cooperation and mutual understanding. The first meeting of the committee took place in Kiev on May 24-27, 1993. The leading experts had to study, analyze and give answers-advice on deepening of economic cooperation between the two states, which would include the development of banking cooperation, improvement of border crossings, expansion of air connections, coordination of positions, in the markets of third countries, in the oil industry, as well as in matters of social security, etc. [18, p. 27].

On this occasion, *Gazeta Wyborcza* (The Gazette of Electoral) concluded that the creation of the Consultative Committee of the Presidents of Ukraine and the Republic of Poland was one of the most important results of the visit of President L. Valency to Ukraine. The trip to Kiev by the Polish delegation was no longer notable because of the "political pressure" and economic difficulties in Ukraine, so the only hope relied on established advisory bodies [1, p. 48].

Among humanitarian problems, special attention was paid to the need to overcome historical stereotypes, which in the information plan took place predominantly in the Polish educational and scientific literature. At the second meeting (November 1993, Warsaw), the report of the Commission of Experts on National Minorities was considered, as well as on the implementation of previous agreements [18, 27]. An important place in the work of the Committee was devoted to discussing issues related to Polish-Ukrainian economic cooperation, in particular, to solve problems with the creation of an effective system for the exchange of relevant information, improvement of the system of mutual settlements between Poland and Ukraine, as well as implementation of specific economic projects [22, c. 66-67].

In the field of security, the issue was about the creation of a European security system that would satisfy all the interests of the state. Particular attention was paid to the concept voiced by the President of Ukraine on the establishment of a zone of stability and security in the CEE, which at some points coincided with the plan of well-known European leaders, J. Delorah and E. Balladur, in their time initiated by the EU. The committee produced the criteria for Ukraine's attitude towards NATO's expansion to the East, which was Poland's adoption of the Alliance. Ukraine, as a direct neighbor of Poland, could have blocked NATO membership for at least some time, but did not do it, tolerating the aspirations of the Poles and other neighbors [18, 27].

The first significant result of the Committee's activity was the signing of a memorandum of cooperation between the Ministries of Defense of both countries. The work of the Committee contributed to a constructive discussion of issues related to the launching of the Polish-Ukrainian Forum, the deepening of military cooperation between the two states, in particular through joint military exercises, and the creation of joint Polish-Ukrainian military formations that were to participate in peacekeeping operations under the OSCE and the UN [8, p. 174].

However, despite the big plans, at the initial stage of the operation, the CCP did not operate sufficiently actively. During the first three years, only three plenary sessions were held. At the beginning of its existence, the CCP, within its framework, has been the Commission of Experts on National Minorities and the Commission of Security Policy Experts. In the mid 90's of the twentieth century, no meeting of the Committee took place, although expert groups in the CCP continued their work [23, p. 135]. For some time the committee could not work at full capacity due to the uncertainty of the domestic political situation in both countries (elections to the Sejm and the Senate of Poland, the resignation of Prime Minister L. Kuchma, the growth of socio-economic tension in Ukraine) [1, p. 48].

An indication of the resumption of Polish-Ukrainian cooperation was the reactivation of the Advisory Committee under the Presidents of the Republic of Poland and Ukraine, which ceased its activities in the summer of 1994 [16, p. 124]. The goals and objectives of the strategic partnership between Poland and Ukraine were updated by the participants of the Advisory Committee meeting on September 27-29, 1995 in Warsaw. The parties defined the topics and directions of the consultations, and also recognized the expediency of providing them with a stable and dynamic character. Polish and Ukrainian experts agreed on strategic areas for economic cooperation,



covering engineering, fuel and energy complex and scientific and technological projects [1, p. 49 - 50].

A great deal of attention was paid to the issues of Polish-Ukrainian military cooperation, cooperation in the context of the development of a new European security system, the PCC of Poland and Ukraine, at a meeting in Warsaw on September 29, 1995, made recommendations on the formation of a Polish-Ukrainian military unit within the framework of the Partnership for Peace, and the training of Ukrainian officers in Poland, and Polish in Ukraine [5, p. 51].

The first meeting between A. Kwasniewski and L. Kuchma took place in Paris during the events associated with the funeral of ex-president F. Mitterrand. Presidents held a conversation, where it was decided to rebuild the MCC. A. Kwasniewski invited L. Kuchma to visit Poland on an official visit. In addition, A. Kwasniewski visited the editorial office of the Parisian magazine "Kultura", where he stated that Ukraine is on the list of its priorities [5, p. 54].

Following a joint statement by the Presidents A. Kwasniewski and L. Kuchma on the revitalization of the work of the Advisory Committee of Presidents in January 1996, it was decided that the sessions of the RCC would be held four times a year. And although only in 2001 managed to withstand the schedule of meetings in full, however, the practice of personal meetings between A. Kwasniewski and L. Kuchma was much higher. The Consultative Committee of Presidents held from January 1, 1996 to May 1, 2004 13 times [13, p. 78].

On the eve of the official visit of the President of Ukraine to Poland, which was agreed during the Paris meeting of the Presidents, the CHP was convened in Warsaw on June 17-18, 1996. Yes, the participants of the meeting stressed the need to ensure a favorable attitude of European and Euro-Atlantic structures to the idea of Polish-Ukrainian cooperation. In particular, as a result of this meeting, it was determined that the Polish-Ukrainian strategic partnership will be expressed in the mutual support of the aspirations for integration with European structures, especially the EU [9, p. 260].

As a result, during the President's meeting in Warsaw on June 25-26, 1996 A. Kwasniewski and L. Kuchma signed the Joint Declaration of the President of Ukraine and Poland confirming the prospects of bilateral relations, various aspects of cooperation with the OSCE, the Council of Europe and the Central European Initiative, NATO [11, p. 79 - 81].

On May 19 - May 20, 1997, on the eve of the visit of A. Kwasniewski, the plenary session of the Communist Party of Poland and Ukraine was held. In addition to the preparation of the visit, much attention was paid to the new aspects of the development of the European security system in connection with the preparation of the NATO Summit in Madrid in June 1997. Members of the Committee confirmed the relevance and importance of the Polish-Ukrainian dialogue after the Madrid summit. Considered also options for trilateral cooperation: Ukraine - Poland - the USA, Ukraine - Poland - Germany, Ukraine - Poland - Lithuania, Ukraine - Poland - Belarus. Separately, it was proposed to involve Ukraine as a supervisor for cooperation in the Weimar Triangle (Poland - France - Germany) [4, p. 2]. The closing meeting of the CCP was attended by President of Poland A. Kwasniewski and President of Ukraine L. Kuchma. The main purpose of the official visit was the signing, on May 21, 1997, of the Joint Statement by the Presidents of Poland and Ukraine "On Understanding and Integration" [5, p. 60].

The problem of implementing the declared principles of strategic partnership, including by strengthening cooperation in the direction of European integration, has been repeatedly discussed at the meetings of the PCC of Ukraine and Poland. At the initiative of the PCC of Ukraine and Poland in the second half of 1998, the foreign affairs offices of both countries began to participate in the Polish-Ukrainian permanent conference on European integration. The Polish side shared its own experience of European integration, drawing on experience gained from interaction with the countries of the European Union in Polish-Ukrainian cooperation. This conference occupied an important place in the system of institutional mechanisms of interstate cooperation at the level of supreme bodies of state power [14, p. 49].

After V. Yushchenko came to power, the work of the CCP was restored, since April 2005, having analyzed the decades of the mid-1990s of the twentieth century. - 2005, it should be noted that during this period, intergovernmental cooperation in all spheres of public life was greatly expanded and intensified through personal direct contacts between the leaders of the Republic of Poland and Ukraine [14, p. 49].

During the Year of Poland in Ukraine (2004), Ukrainian citizens learned about the traditions "Poles make Poles". V. Yushchenko also informed journalists about the main issues raised during

his talks with his Polish colleague and the meeting of the delegations of the two countries. In particular, the President of Ukraine congratulated the initiative of the Polish side on the restoration of the work of the KIC of Ukraine and Poland, noted the importance of conducting a Polish-Ukrainian business forum in Gdansk, as well as participation of Polish entrepreneurs in the next business forum, the so-called mini-Davos, in Ukraine.

The regular meeting of the Communist Party of the Republic of Poland and Ukraine was held on June 9-10, 2008 in Vinnytsia. According to Decree No. 511 of the President of Ukraine V. Yushchenko of June 3, 2008 "On Preparation of the Meeting of the Advisory Committee of the Presidents of Ukraine and the Republic of Poland". Authorized persons undertook to prepare information and analytical materials on the state, development prospects and issues of cooperation between Ukraine and Poland, including on the implementation of bilateral relations [20].

The main topic of the meetings of the MKP since 2008 was the discussion of the Polish-Ukrainian preparations for Euro-2012, which the two countries carried out jointly. In addition, important issues of cooperation in the political, energy, European and Euro-Atlantic spheres, various aspects of cross-border cooperation, will remain the key role of NATO in the European security system. Particular attention was paid to the importance of the implementation of the Brussels agreements on the supply of oil to European consumers and the enhancement of energy security in Europe. A realization of the project of the Eurasian Oil Transportation Corridor through the integration of oil transportation systems of Ukraine and Poland to supply Caspian oil through the Odesa-Brody-Plotsk pipeline to the markets of European countries acquires a new vision [2].

Significant decrease in the number of meetings and performance of the Communist Party of Poland and Ukraine is observed during the cadence of Viktor Yanukovich (at that time, the President of the Republic of Poland was B. Komorovsky from 2010 to 2015). The agenda raised issues of coordination of the Roadmap for the development of strategic partnership between the states for 2013-2015. Particular attention was paid to the topic of Polish-Ukrainian cooperation in the field of European integration of Ukraine in the context of preparation of the Ukraine-European Union summit and the conclusion of an Association Agreement with the EU [15].

After the "Revolution of Dignity" until today, three meetings of the Communist Party of the Republic of Poland and Ukraine were held, which in total amount (from 1993 to 2017) amounts to 26 meetings. In accordance with socio-political realities, the following issues were raised on the agenda:

- ratification by the Parliament of Poland of the Association Agreement between Ukraine and the EU. During the meeting of the RCC in 2014, the issue of strengthening inter-institutional mechanisms, the issue of military-technical cooperation and joint measures for strengthening security in the region, work on the preparation of bilateral legal mechanisms for the revival of the border traffic [19] was discussed;

- separation of the algorithm of interaction of two countries in the context of regional cooperation, rapprochement of Ukraine with the EU. Particular attention is paid to the continuation of the process of reconciliation and the maintenance of a constructive dialogue on the issues of the common history of the two peoples [7].

- Security issues, Polish-Ukrainian economic cooperation, state of implementation of the Minsk agreements, in order to normalize the situation in the East of Ukraine. The Polish side has raised the issue of provocations against Polish memorials and consulates in Lutsk and the investigation of these incidents [20].

Thus, the Advisory Committee of the Presidents of the Republic of Poland and Ukraine is an important element of the institutional component of the Polish-Ukrainian relations. The existence of such an advisory body testifies to the importance and priority of the development of relations between Poland and Ukraine, because not all of the strategic partners of our state have a similar Committee. That is why it is unique, despite the change of heads of states and accents in the foreign policy vectors, the acquisition of the Republic of Poland of membership in the EU and NATO, has not lost its relevance.

## References:

1. Babak O. I. Polityka Pol'shchi shchodo Ukrayiny (kinets' 1980-kh - pochatok 1990-i roky) [Tekst] : dys... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Babak Oksana Ivanivna ; NAN Ukrayiny, In-t ukr. arkhografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho. - K., 2002. – 198 s.

2. Vidbulosya KHKH zasidannya Konsul'tatsiyneho komitetu Prezydentiv Ukrayiny ta Respubliky Pol'shcha // Ofitsiyne Internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://eu.prostir.ua/view/237849.html>. - Nazva z ekranu
3. Hevko V. R. Ukrayina i Pol'shcha: osoblyvosti rozvytku dvostoronnikh vidnosyn (1991 – 2004): dys. ...kand. ist. nauk / TNPU im. Volodymyra Hnatyuka. – Ternopil', 2005. – 209 s.
4. Horbulin V "Stsenariyi zblyzhennya Ukrayiny ta Pol'shchi do Yevropeys'koho Soyuzu mayut' bahato spil'nykh skladovykh ..." // Uryadovyy kur"yer. – 1997. – 24 travnya. – S. 2.
5. Horun, Dmytro Oleksandrovykh. Ukrayins'ko-pol's'ki vidnosyny (1991-1997 rr.) [Tekst] : dys... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Horun Dmytro Oleksandrovykh ; Odes'kyy derzh. un-t im. I.I.Mechnykova. – O., 1999. - 182 l
6. Hutsulyak I. Kurs na podviyne liderstvo, abo evolyutsiya politychnoho vymiru pol's'ko-ukrayins'koho stratehichnoho partnerstva / I. Hutsulyak // Polityka i chas. – 2007. – №7. – S. 37–40.
7. Zasidannya Konsul'tatsiyneho Komitetu Prezydentiv Ukrayiny ta Pol'shchi: uz-hodzhenno hrafik kontaktiv na nayvyshchomu rivni // Prezydent Ukrayiny. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/zasidannya-konsultacijnogo-komitetu-prezidentiv-ukrayini-ta-36824>. – Nazva z ekranu.
8. Il'chuk I. Osoblyvosti formuvannya dohovirno-pravovoyi bazy dvostoronn'oho spivrobitnytstva mizh Ukrainoyu ta Pol'shcheyu / I. Il'chuk // Ukrayina – Yevropa – Svit. – S. 168 – 176.
9. Prokopchuk K. Retrospektyvnyy analiz instytutsiyneho zabezpechennya stratehichnoho partnerstva Ukrayiny ta Respubliky Pol'shcha kintsya KHKH st. / K. Prokopchuk // Yurydychnyy vichnyk, 2014/4. – S 258 – 263.
10. Protokol pro stvorennya Konsul'tatsiyneho Komitetu Prezydentiv Ukrayiny ta Respubliky Pol'shcha. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616\\_228](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_228). – Nazva z ekranu.
11. Spil'na deklaratsiya Prezydenta Ukrayiny i Prezydenta Respubliky Pol'shcha // Polityka i chas. – 1996. – № 7. – S. 79 – 81.
12. Statut Konsul'tatsiyneho Komitetu Prezydentiv Ukrayiny i Respubliky Pol'shcha. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616\\_228](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_228). – Nazva z ekranu.
13. Stoyets'kyy S. V. Ukrayina u zovnishniy politytsi Respubliky Pol'shcha: yevroatlantychnyy ta yevropeys'kyy intehratsiyenny vymir: dys. ... kand. polit. nauk.: 23.00.02 / S. V. Stoyets'kyy / NAN Ukrayiny. Instytut yevropeys'kykh doslidzhen'. – K., 2007. – 211 s.
14. Stril'chuk L. V. Instytutsiyne zabezpechennya suchasnykh ukrayins'ko-pol's'kykh dvostoronnikh vidnosyn / L. V. Stril'chuk // Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya"]. Istoriya. – 2014. – T. 227, Vyp. 215. – S. 47 – 53.
15. S'ohodni bude zasidaty Konsul'tatsiyenny komitet Prezydentiv Ukrayiny ta Pol'shchi. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://novostiua.net/main/30382-sogodn-bude-zasdati-konsultacyniy-komt-et-prezidentv-ukrayini-ta-polsch.html>. – Nazva z ekranu.
16. Trofymovych V. Politychni vidnosyny Ukrayiny ta Respubliky Pol'shcha 1991 – 2010 rr. / V. Trofymovych. – Naukovi zapysky [Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"]. Seriya : Politychni nauky . – 2010. – Vyp. 4. – S. 121 – 133.
17. Chekalenko L. D. Zovnishnya polityka Ukrayiny (vid davnikh chasiv do nashykh dnev) / L. D. Chekalenko // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/fc8e7971-86e1-4de2-b69f-23eef4d5c41.pdf>. – Nazva z ekranu
18. Chekalenko L. Ukrayina i Respublika Pol'shcha: vid istorychnykh stereotypiv do stratehichnoho partnerstva . – S. 26 – 31.
19. U Varshavi proyshlo zasidannya Konsul'tatsiyneho Komitetu Prezydentiv Ukrayiny ta Respubliky Pol'shcha. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://newsmonitor.com.ua/oficial/1116-u-varshav-proyshlo-zasdannya-konsulta-cynogo-komtetu-prezidentv-ukrayini-ta-respublki-polscha.html>. - Nazva z ekranu.

20. Ukaz Prezydenta "Pro pidhotovku zasidannya Konsul'tatsiynoho Komitetu Prezydentiv Ukrayiny ta Respubliky Pol'shcha" . – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu. [http://www.uazakon.com/documents/dateb8/pg\\_gwnxwm.htm](http://www.uazakon.com/documents/dateb8/pg_gwnxwm.htm). – Nazva z ekranu
21. U Kyievi tryvaye XXVI zasidannya Konsul'tatsiynoho komitetu Prezydentiv Ukrayiny ta Pol'shchi // Pol's'ko-ukrayins'kyy portal. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu <http://www.polukr.net/uk/blog/2017/04/u-kiyevi-trivaye-xxvi-zasidannya-konsultacijnogo-komitetu-prezidentiv-ukrayini-ta-polshhi>. – Nazva z ekranu.
22. Yankiv M. Ukrayina i Pol'shcha: stratehichne partnerstvo v systemi heopolitychnykh koordynat / M. Yankiv. – L'viv: Svit, 2011. – 398 s.
23. Chojnowska A. Stosunki z Ukrainą / A. Chojnowska // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej, 1996. – Warszawa\_ 1997. – S.134 – 135